

DANA PICKOVÁ

VELKÉ RUSKÉ DĚJINY

Od Rusi k moskevskému carství

I

Legendární zakladatel původní ruské panovnické dynastie Rurik na památníku k tisíciletému jubileu založení ruského státu, Novgorod.

DANA PICKOVÁ

VELKÉ RUSKÉ DĚJINY

Od Rusi k moskevskému carství

I

NAKLADATELSTVÍ
EPOCHA

Tato publikace byla vydána s finanční podporou programu Progres poskytnutého Univerzitou Karlovou, č. Q09, s názvem Historie – Klíč k pochopení globalizovaného světa, řešeného na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy.

Recenzovali

prof. PhDr. František Stellner, Ph.D.

prof. Myroslav Vološčuk, Ph.D.

© Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2021

© Dana Picková, 2023

Drawings © Martin Ďásek, 2023

Cover art © Lukáš Tuma, 2023

Czech edition © Nakladatelství Epoque, Praha 2023

ISBN 978-80-278-0060-5 (print)

ISBN 978-80-278-1150-2 (ePub)

ISBN 978-80-278-1151-9 (mobi)

ISBN 978-80-278-1152-6 (pdf)

Mému vnuku Emilovi a jeho rodičům Evě a Ondřejovi Píckovým.

Obsah

Prolog	9
I. Ruská země	17
Několik slov k historické terminologii	19
Kdo začal v Kyjevě panovat jako první	25
Budování starého ruského státu	76
Pokřtění Rusi: Vladimír I.	110
Na vrcholu moci: Jaroslav I.	137
Počátky politickérozdrobenosti a nový mocenský vzestup za Vladimíra II. Monomacha	178
Rozpad starého ruského státu a formování nových politických center	213
II. Rurikovské země mezi Litvou a hordou	259
Několik slov k údělu	261
Pod tatarskou nadvládou	263
Počátky Moskvy a boj o prvenství s Tverem	332
Vzestup Moskvy	378
III. Na prahu novověku: moskevský stát	457
Zápas o veliké knížectví moskevské	418
Ivan III.: od vítězství k vítězství	459
Svár v domě Rurikovců	514
Církev bojující	553
Vasilij III.	579
Ivan IV. Hrozný: čas reforem	607
Ivan IV. Hrozný: čas hrůzovlády	659
Soumrak dynastie Rurikovců	697
Epilog	723
Slovník vybraných pojmů	726
Stručná chronologie významných historických mezníků	730

Seznam použitých pramenů a literatury	736
Summary	759
Резюме	761
Jmenný rejstřík	763
O autorce	788

SEZNAM ZOBRAZENÝCH MAP A RODOKMENŮ

Mapy

Varjagové ve východní Evropě	41
Formování ruského státu	77
Chazarská říše	94
Polovecké stepi	194
Ruské země ve 12. století	214
Tažení Mongolů do východní Evropy	269
Ruské království v roce 1263	309
Rurikovské země mezi Litvou a hordou	379
Rozpad Zlaté hordy	454
Formování moskevského státu	461
Moskevské carství v roce 1598	704

Rodokmeny

Nejstarší ruská knížata z rodu Rurikovců	70–71
Jaroslaviči	180–181
Černigovští Olegoviči	196
Monomašiči	206–207
Haličtí Rurikovci	234
Volynští Izjaslaviči	240
Smolenští Rostislaviči	264
Knížata vladimířská, tverská a moskevská	334–335
Veliká vladimířská a moskevská knížata	380–381
Moskevští vládci	522–523

Prolog

Psal se rok 862. Kníže Rastislav, vládce nejvýznamnějšího státního útvaru západních Slovanů, nazývaného v pramenech Moravia, připravoval vyslání poselstva k byzantskému císaři Michaélovi III., v němž ho žádal, aby mu poslal biskupa a učitele. Přál si nejen to, aby se jeho lidu dostalo hlubšího poučení ve víře, ale také zřízení samostatné církevní organizace, což by odvrátilo nebezpečí, že Morava bude církevně podřízena franskému episkopátu. Rozlehlá a mocná franská říše se sice roku 843 rozpadla na menší celky, v nichž vládli vnuci císaře Karla Velikého, východofranský král Ludvík Němec měl však dost sil na to, aby se snažil vazalsky si podřídit slovanské země za východními hranicemi svého státu, a to vojenskou expanzí i misijní činností. Tomu se Rastislav snažil zabránit jak vojensky, tak žádostí o zřízení biskupství. Když nebyl vyslyšen v papežském Římě, obrátil svoji pozornost do Konstantinopole, neboť zdejší patriarcha, nacházející se pod ochranou samotného císaře, mohl jeho žádosti vyhovět.

Byzantská říše stála na počátku svého vrcholného mocenského rozmachu, který trval až do dvacátých let 11. století. Po nekonečných letech sporů o uctívání obrazů, které rozštěpily její společnost do dvou nesmiřitelných táborů, se roku 843 navrátila oficiálně k ikonodulii. Jistá vnitřní stabilita a ekonomická prosperita jí poté umožnily zahájit mohutnou ofenzivu a rozšířit ovládané teritorium téměř v hranicích původního římského impéria. To se však neobešlo bez častých konfliktů s mocnou říší Bulharů, jež se v 9. a na počátku 10. století dynamicky rozvíjela na kdysi římském území Balkánu, a živých kontaktů s ostatními jihoslovanskými státy. Také tady, především v Bulharsku, se řešila otázka, odkud přijmout křesťanství, popřípadě kdo tu má zřídit samostatnou církevní organizaci.

Poměry v rovinách východní části kontinentu, která byla osídlena slovanskými, ale také baltskými a ugrofinskými kmeny, byly rozdílné. O jejich politické integraci víme jen málo a zdejší obyvatelstvo mělo sotva ponětí o křesťanské víře. Podle jednoho z nejstarších ruských letopisů se roku 862 dostavil na pozvání místních velmožů do Novgorodu varjažský náčelník Rurik, aby se zde ujal vlády. Téměř současně začali vládnout slovanským Poljanům v okolí Kyjeva jeho bývalí družiníci Askold a Dir. O dvě desetiletí později zabil tyto muže Rurikův nástupce Oleg a spojil Kyjev a Novgorod pod svojí vládou. Tak byl podle

letopisné tradice založen nejstarší státní útvar východních Slovanů, který si historici zvykli nazývat Kyjevskou Rusí.

Můžeme věřit poměrně strohému líčení, jež o těchto událostech napsal mnich, který se snad jmenoval Nestor, v jednom z kyjevských klášterů o několik staletí později? Jak tomu bylo ve skutečnosti se založením původního ruského státu? Otázek se naskytá jistě mnohem více, zvláště v době, kdy aktuální politické dění budí neustále zájem blíže poznat nejen moderní, ale také středověké dějiny východní Evropy, neboť kořeny mnohých jevů sahají až do tohoto dávného období.

Publikace, kterou právě držíte ve svých rukou, nabízí obsáhlé poučení o starších ruských dějinách, jež v současné české historiografii s výjimkou dějin Kyjevské Rusi z pera Michala Téry¹ stále chybí, neboť obě syntézy dějin Ruska² i *Dějiny Ukrajiny*,³ popřípadě *Dějiny Běloruska*,⁴ které vyšly v Nakladatelství Lidové noviny v edici *Dějiny států*, se nemohly středověkému a raně novověkému období věnovat v širším rozsahu.

Perestrojka a rozpad Sovětského svazu, doprovázené otevřením archivů, přispěly k nebyvalému růstu zájmu o moderní dějiny, přesto ruští a ukrajinští medievalisté napsali od té doby desítky studií a monografií věnovaných rovněž starším dějinám. Také do nich pronikl duch nové doby. Konečně mohli svobodně vyslovit vlastní názor, nezatížený stereotypy oficiální ideologie. Bylo možné navázat kontakty se západními historiky, dosud na východě obviňovanými z překrucování historických faktů a falšování dějin, inspirovat se jejich metodami a vzájemně konfrontovat vědecké závěry a hypotézy.⁵ To přineslo mnoho zajímavých výsledků.

Tito autoři nabídli na jedné straně nové pohledy na tradiční problematiku, na druhé straně hledali a nacházeli nová, neotřelá témata bádání a nové přístupy k nim. Předmětem diskursu se znovu staly některé po generace diskutované kontroverzní otázky – klasickým příkladem je normanský původ zakladatelů

¹ TÉRA, Michal, *Kyjevská Rus. Dějiny – kultura – společnost*, Červený Kostelec 2019.

² ŠVANKMAJER, Milan – VEBER, Václav – SLÁDEK, Zdeněk – MOULIS, Václav, *Dějiny Ruska*, Praha 1995; VYDRA, Zbyněk – ŘOUTIL, Michal – KOMENDOVÁ, Jitka – HLOUŠKOVÁ, Kateřina – TÉRA, Michal, *Dějiny Ruska*, Praha 2017.

³ RYCHLÍK, Jan – ZILYNSKYJ, Bohdan – MAGOCSI, Paul Robert, *Dějiny Ukrajiny*, Praha 2015.

⁴ MARKOVÁ, Alena – SAHANOVIC, Hienadž – ŠYBIEKA, Zachar Vasilevič – HAVLÍN, Adam – PLAVEC, Michal, *Dějiny Běloruska*, Praha 2021.

⁵ PERRIE, Maureen (ed.), *The Cambridge History of Russia, I From Early Rus' to 1689*, Cambridge 2006, s. 12–17.

ruského státu a přináležitost pojmu Rus. Po dlouhých letech bylo znovu možné přihlásit se k normanské teorii, což udělali například významní badatelé Jelena Aleksandrovna Melnikova a Vladimir Jakovlev Petruchin, který formuloval při komplexním využití všech informačních zdrojů nové pojetí raných ruských dějin s důrazem na politickou geografii a etnické nebo kulturní dějiny.⁶ Jejich výsledky bádání jsou založeny na velmi pečlivé práci s prameny – na tomto poli bylo ostatně možné navázat na úsilí mnoha historiků sovětského období, kteří se svědomitě věnovali heuristice, byť jejich studium bylo zatíženo ideologickými dogmaty. Další diskuse se rozpoutala kolem problému rozsahu a charakteru mongolského vlivu na společnost východní Evropy a její politické instituce, především ty, které se vyvinuly v moskevském státě. Na jejím počátku stála monografie amerického historika Donalda G. Ostrowského, jenž se pokusil vymezit sféry působení a jeho účinku nejen v případě vlivů, přicházely z tatarské Zlaté hordy, ale také z byzantské říše.⁷ Marshall Poe podnítl další výměnu názorů na mechanismy vlády moskevských panovníků.⁸ Politický systém moskevského státu 16. až 17. století byl komparován se západoevropskými nebo asijskými poměry s cílem nalézt shodné rysy, nebo rozhodnout, zda se moskevský stát vyvíjel specifickou ruskou cestou.

Postoje, jaké ruská odborná veřejnost i celá společnost zaujaly k osobě Alexandra Něvského, jsou živým svědectvím jiného trendu. Na jedné straně svědčí o snaze jedněch vypořádat se s letitými stereotypy historických výkladů,⁹ ale zároveň dokládají úsilí druhých nic na zažitých klišé neměnit. To platí od okázalých oslav výročí Alexandrových vítězných bitev, pořádaných počátkem devadesátých let minulého století, přes mnoho nových publikací, televizní soutěž *O největšího Rusa* z roku 2008 až po prestižní konferenci pořádanou Ruskou akademií věd k Alexandrovu jubileu v roce 2021. Je proto nepochybně přínosné, že se na ruském knižním trhu a v knihovnách objevily překlady zajímavých

⁶ PETRUCHIN, Vladimir Jakovlevič, *Rus v IX–X vekach. Ot prizvanija varjagov do vybora very*, Moskva 2013.

⁷ OSTROWSKI, Donald, *Muscovy and the Mongols. Cross-Cultural Influences on the Steppe Frontier, 1304–1589*, Cambridge 1998.

⁸ POE, Marshall, „A People Born to Slavery.“ *Russia in Early Modern European Ethnography, 1476–1748*, Ithaca 2000.

⁹ SOKOLSKIJ, Michail Maksimovič, *Něvernaja pamjať. Geroi i antigeri Rossii*, Moskva 1990, s. 193; DANILEVSKIJ, Igor Nikolajevič, *Russkije zemli glazami sovremennikov i potomkov (XII–XIV vv.)*, Moskva 2001, s. 181–228; DANILEVSKIJ, Igor Nikolajevič, Aleksandr Něvskij: Paradoxsy istoričeskoj pamjati, in: REPINA, Lorina Petrovna – PALAMARČUK, Anastasija Andrejevna (eds.), *Cep vremen: Problemy istoričeskogo soznaniija*, Moskva 2005, s. 119–132.

prací zahraničních historiků – ve vztahu k Alexandru Něvskému připomeňme především monografie britského historika Johna Illingwortha Fennella¹⁰ nebo německého badatele Fritjofa Benjamina Schenka,¹¹ které přinášejí zcela odlišný pohled na osobnost v Rusku velmi populárního knížete.

V této době byly znovu vydány některé klasické práce ruských historiků předrevolučního období a reprinty významných pramených edic. Ostatně vydávání pramenů ke středověkým a raně novověkým dějinám začalo již v 19. století v carském Rusku a bylo na vysoké úrovni – šlo například o rozsáhlé edice *Polnoje sobranije russkich letopisej* nebo *Pamjatniki diplomatičeskich snošenij s děržavami inostrannymi*. Zároveň mohly být konečně publikovány texty, jež se dosud z ideologických důvodů do rukou veřejnosti dostat nesměly – typickým příkladem je monografie Aleksandra Aleksandroviče Zimina o moskevské občanské válce v 15. století.¹²

Také čeští rusisté vykonali na tomto poli za poslední tři desetiletí významný kus práce. Odkazy na jejich stati a monografie najdete v bibliografických poznámkách a v seznamu použité literatury a pramenů.

Text, který budete číst, poskytuje informace o významných událostech, jevech a trendech v historii státních útvarů, jež postupně vznikaly ve východní Evropě, ale většina z nich se již stala dávnou minulostí. Primárně – nikoliv však výhradně – jde o syntézu politických dějin, koncipovaných v chronologickém sledu. Kromě tohoto základního syžetu se zabývá otázkami státoprávního vývoje a zákonodárství, církevním životem, nastiňuje rozvrstvení společnosti nebo ekonomickou problematiku a zahrnuje obsáhlejší exkurzy do oblasti dějin písemnictví a hmotné kultury.

Název publikace *Od Rusi k moskevskému carství* jsem zvolila zcela programově, neboť nejlépe vyjadřuje záměr vycházet z dobových představ o prostoru a politických nebo etnických identitách a nepřenášet současné koncepce do minulosti. Dějiny, o nichž se v ní jedná, se udály na území, jemuž ve středověku a v raném novověku vládli příslušníci dynastie Rurikovců – jihozápadní rurikovské země byly v době, kdy se staly součástí litevského nebo polského státu, ponechány stranou. Dané území je tradičně označováno jako Rus nebo Rusko,

---

¹⁰ FENNĚL, Džon, *Krizis sredněvekovoj Rusi 1200–1304*, Moskva 1989.

¹¹ ŠENK, Fritjof Benjamin, *Aleksandr Něvskij v ruskoj kulturnoj pamjati: svjatoj, praviteľ, nacionalnyj geroj (1263–2000)*, Moskva 2007.

¹² ZIMIN, Aleksandr Aleksandrovič, *Viťaz na rasputje. Feodalnaja vojna v Rossii XV v.*, Moskva 1991.

což ovšem není historicky opodstatněné pro celé sledované období, neboť takové pojmenování nelze zdůvodnit na základě písemných pramenů.

Ve své práci vycházím z nejnovější, ale i starší historiografie a z původních pramenů. Snažím se o jejich výklad, ale rozhodně si nečiním nárok na to přinést jediný nebo jediné správný pohled. Vždyť historické prameny k dějinám středověku bývají mnohdy skoupé nebo z mnoha důvodů problematické, což otevírá pole pro další diskusi a možné varianty výkladu, které jsou jen vítány. Přihlédnuto bylo samozřejmě také k výsledkům mé dosavadní badatelské činnosti – středověkými dějinami východní Evropy se zabývám více než čtyři desítky let – a k textům, jež na jejím základě vznikly. Cizojazyčné prameny cituji v českém, ve většině případů vlastním překladu s odkazem na edici původního textu a vydaný český překlad, pokud existuje. Bibliografické údaje ruskojazyčných prací jsou uváděny v latince.

Text publikace byl rozdělen do tří hlavních bloků. V prvním z nich, nazvaném zcela jednoduše *Ruská země*, jsou vyloženy dějiny původního ruského státu od počátků jeho geneze na přelomu 9. a 10. století do 12. století, kdy se v důsledku decentralizace politické moci začal vytrácet z dějin. Druhý oddíl – *Rurikovské země mezi Litvou a hordou* – sleduje, jak se na území původní Rusi zformovala ve 13. až 14. století celá řada nových státních útvarů, jež se sjednocovaly a vzápětí znovu dělily, a to v situaci, kdy na ně z jedné strany doléhala mongolská nadvláda a na druhé straně se staly objektem dynamické expanze mladého litevského státu, jež vyvrcholila počátkem 15. století. Ve třetí části nazvané *Na prahu novověku: moskevský stát* se pozornost přesouvá na sever východní Evropy, kde byl na přelomu 15. až 16. století dovršen proces politické integrace rurikovských zemí a zároveň došlo k emancipaci z područí tatarských chanátů. V daném prostoru se konstituoval rozlehlý moskevský stát, který začal být prezentován jako „nová ruská země“ a v tomto rámci postuloval během 16. století svoje územní nároky.

Kniha *Od Rusi k moskevskému carství* je určena všem zájemcům o historii, kteří hledají ucelený erudovaný výklad starších ruských dějin. Mým úmyslem bylo napsat čtivý a obsahově zajímavý text, který by tento cíl naplnil a poznatky o zemích východní Evropy, jejichž současnost stále poutá naši pozornost, rozšířil také o informace z dávné minulosti.

Moje poděkování patří všem, kteří přispěli svým dílem ke vzniku této práce. Na samém počátku doc. Aleně Zavadové, protože mě kdysi přivedla ke studiu ruských dějin, a majiteli Nakladatelství Veduta Bohumíru Němcovi, který ve mně

posílil myšlenku ruské středověké dějiny literárně ztvárnit. Jsem velmi vděčná dr. Václavu Kotrmanovi, který mi laskavě nabídl možnost publikovat vzniklý text v Nakladatelství Epoque, a tak dovést moje dlouhé pracovní úsilí ke zdárnému konci. Srdečně děkuji oběma lektorům prof. Myroslavu Vološčukovi (Prikarpat-skij nacionalnyj universitět, Ivano-Frankivsk) a mému kolegovi prof. Františku Stellnerovi (Univerzita Karlova, Praha) za cenné rady, jež posunuly moje bádání významně kupředu. V neposlední řadě bych ráda poděkovala také mému muži Jaroslavovi za ta léta, kdy trpělivě snášel, že jsem před jeho společností dávala přednost Alexandru Něvskému, Ivanu Hroznému a mnoha dalším.

I

Ruská země

Několik slov k historické terminologii

Chceme-li vyprávět ruské středověké dějiny, musíme na začátku udělat jednu velmi důležitou věc, a to vysvětlit, jak byly pojmy „Rus“ a „ruský“ chápány ve středověku samém, neboť jejich význam se v různých dobách a v různých částech východní Evropy měnil. Nejde pouze o často diskutovaný problém, zda má jméno Rus skandinávský či slovanský, nebo dokonce indoiránský původ, ale o mnohem širší komplex otázek, o nichž se diskutuje již delší dobu. Její účastníci se snaží přehodnotit některé stereotypy, které zformovala a tradovala historiografie 19. a 20. století a nastínit možná řešení.¹³

Již první velký ruský historikograf Nikolaj Michajlovič Karamzin a po něm mnozí další badatelé považovali identitu raněstředověké Rusi za shodnou s novodobým Ruskem 19. století a stejně tak ztotožňovali jejich obyvatele Rusy a *Rossijany*, o čemž ostatně svědčí asimilace těchto pojmů nejen v českém, ale také v anglickém jazyce. Tyto představy, jejichž kořeny sahají až do doby formování moskevského státu na přelomu 15. a 16. století, konvenovaly sovětské historiografii. Následkem toho se stalo, že dodnes běžně používaná vědecká terminologie nenachází vždy opodstatnění v dobových historických pramenech.¹⁴

Podle současného ruského historika a archeologa Aleksandra Jevgenjeviče Musina byla Rus na samém počátku chápána jako etnosociální skupina, která vznikla v důsledku dlouhodobého soužití a vzájemné adaptace Skandinávců

---

¹³ NASONOV, Arsenij Nikolajevič, „*Russkaja zemlja*“ i obrazovanije těrritorii drevněrusskogo gosudarstva, Moskva 1951, s. 28–46; RYBAKOV, Boris Aleksandrovič, *Kijevskaja Rus i ruskije knjažestva XII–XIII vv.*, Moskva 1982, s. 60–66; KUČKIN, Vladimir Andrejevič, „*Russkaja zemlja*“ po letopisnym dannym XI–pervoj treti XIII v., in: *Drevnějšije gosudarstva Vostočnoj Jevropy. Matěrialy i issledovanija 1992–1993 gg.*, Moskva 1995, s. 74–100; VEDJUŠKINA, Irina Vitaljevna, „*Rus*“ i „*Russkaja zemlja*“ v Povesti vremennyh let i letopisnyh staťjach vtoroj treti XII – pervoj treti XIII v., in: *Drevnějšije gosudarstva Vostočnoj Jevropy. Matěrialy i issledovanija 1992–1993 gg.*, Moskva 1995, s. 101–116; GORSKIJ, Anton Anatoljevič, Političeskoje razvitije Sredněvekovoj Rusi. Problemy těrminologii, in: GORSKIJ, Anton Anatoljevič, *Beščislenyja rati i velikija trudy*, SPb. 2018, s. 6–12. V roce 2017 byl problémům terminologie středověké Rusi věnován program konference Colloquia Russica. NAGIRNYJ, Vitalij – VOLOŠČUK, Miroslav (eds.), *Seredňovična Rus: problemi terminologii* (Colloquia Rossica, Series II, Vol. 4), Ivano-Frankivsk – Krakiv 2018.

¹⁴ MUSIN, Aleksandr Jevgenjevič, „Pogibel zemli ruskoj“. Sredněvekovyj slovar i jego pročtenija: k evolucii etnologičeskich predstavlenij v Vostočnoj Jevrope XII–XVI vv., in: NAGIRNYJ, V. – VOLOŠČUK, M. (eds.), *Seredňovična Ru....*, s. 106.

Památník k tisíciletému jubileu založení ruského státu, vybudovaný roku 1862 v Novgorodu.